UDK: 930.2:003.071=124'02(4-12)
904:003.071=124"652"(4-12)
004.9:902/904
Pregledni naučni rad

DIGITALIZACIJA BAŠTINE NA PRIMJERU RIMSKIH PROVINCIJALNIH EPIGRAFSKIH SPOMENIKA

Amra Šačić Beća[1]
Odsjek za historiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Sarajevu
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Sažetak. *Epigrafski spomenici predstavljaju važnu odrednicu rimske civilizacije. Zahvaljujući tim spomenicima sačuvana su imena bogova koje su obožavali pokoreni narodi rimskih provincija, nazivi njihovih naselja kao i njihova lična imena. Rad je u tematskom smislu podijeljen u dvije cjeline. U prvom dijelu se analiziraju važnost antičkih epigrafskih spomenika i problem njihovog uništavanja. Potom se prelazi na kvantitativno, komparativno i kvalitativno analiziranje procesa digitalizacije epigrafskih spomenika u okviru različitih europskih projekata i digitalnih baza podataka. Uzorak na osnovu kojeg se prati proces digitalizacije jesu antički epigrafski spomenici iz jugoistočne Europe. Hronološki se prati proces digitalizacije*

[1] amra.sacic@ff.unsa.ba.

od najjednostavnijih portala poput AWOL (Ancient World Online) do specijalističkih baza povezanih s projektom EAGLE (The Europeana network of Ancient Greek and Latin Epigraphy). Digitalne baze podataka tretirane su na osnovu metapodataka. S prostora jugoistočne Europe najviše spomenika je arhivirano u bazama Epigraphic Database Heidelberg (EDH) i Epigraphic Database Clauss-Slaby (EDCS), dok se u kontekstu fotografija posebno izdvaja neovisni portal VBI ERAT LUPA.

***Kjučne riječi*:** epigrafski spomenici, digitalizacija, Rim, arheologija, historija, portali, provincije, projekat, EAGLE, EDH, EDSC

Epigrafski spomenici su izvor od neprocjenjive važnosti za izučavanje političkih, socijalnih, administrativnih, pravnih, etničkih i kulturnih tema iz rimske provincijalne arheologije i historije. Ova vrsta spomenika je specifična jer istovremeno predstavlja arheološke nalaze i historijske pisane izvore. Ubrajaju se u arheološki materijal jer su napravljeni od čvrstih materijala, a kategoriziraju se u historijsku građu zbog teksta uklesanog ili urezanog na njihovu površinu. Zbog njihove specifičnosti proučavaju se u okviru posebne arheološko-historijske discipline koja se naziva epigrafija. Sama riječ epigrafija potječe iz grčkog jezika, od složenice *epi* + *grafein*, što znači napisati (Keppie 1991, 9; Matijašić 2022, 11). Epigrafski spomenici ne moraju nužno biti od kamena, već mogu biti od gline, stakla, kosti i drugih čvrstih materijala. U ovisnosti od sadržaja teksta izvršena je klasifikacija natpisa uklesanih na spomenike. Iako ćemo u stručnoj literaturi naići na različite klasifikacije, osnovna podjela natpisa iz rimskog perioda zapravo je vrlo jednostavna. Svi natpisi se mogu podijeliti u dvije osnovne skupine: javne i privatne.

Javni natpisi imaju komemorativnu funkciju, postavljani su na javnim i polujavnim mjestima i napravljeni obično od bronze ili kamena s lijepo uklesanim slovima (*litterae lapidariae*). S druge strane, privatni natpisi nose kratkotrajne poruke usmjerene na vrlo ograničenu publiku i obično ih

ispisuju izravno zainteresirani pojedinci na predmetima za svakodnevnu upotrebu ili na zidovima, često malim slovima napisanim kurzivnim stilom (Beltrán Lloris 2014, 89–90). Za razliku od javnih natpisa, koji su dizajnirani da budu dugotrajni, privatni natpisi nisu sačuvani namjerno, već jednostavno zbog otpornog materijala korištenog za natpis – keramike, kostiju ili metala. Prema sadržaju uklesanog teksta postoji i detaljnija tipološka podjela unutar klasifikacije na javne i privatne natpise. Tako se javni natpisi djele na počasne, nadgrobne (epitafe), religijske, zvanične natpise i javne obavijesti (*Various dipinti*), dok se privatni natpisi dijele na kućne natpise na zidovima i mozaicima, natpise na svakodnevnim predmetima (*instrumentum domesticum*), grafite i slično (Pucci 2001, 137; Andreu 2009, 63–93; Cooley 2012, 127–220; Beltrán Lloris 2014, 90–105; Mesihović, Šačić 2015, 112). Navedena tipologija nije konačna. Svaka od navedenih vrsta natpisa može se još preciznije kategorizirati.

Navesti ćemo primjer počasnih natpisa. Ti natpisi mogu biti uklesani sa svrhom da se oda počast određenoj osobi koju poštuje šira zajednica, obično caru ili nekom visokopozicioniranom funkcioneru. Takvi natpisi se često mogu precizno datirati jer obično sadrže popis državnih dužnosti koje je osoba obnašala (*cursus honorum*), ili se spominju važni historijski događaji ili čak navodi datum kada je nastao tekst. U počasne natpise isto tako spadaju natpisi uklesani na građevinama poput hramova, bazilika (vijećnica) ili javnih kupatila. Posebnu kategoriju počasnih natpisa čine miljokaz i međašni natpisi. Iako ovi natpisi imaju praktičnu svrhu jer pokazuju udaljenost, odnosno razgraničenje, oni su istovremeno i počasni jer imaju komemorativnu funkciju.

Rimski epigrafski spomenici razlikuju se i po obliku. Unutar jedne vrste spomenika kao što su sepulkralni spomenici može se prepoznati više različitih varijanti spomeničkih oblika kao što su stele, are osuarije, cipusi, urne, sarkofazi itd. (Paškavlin 2012, 15). Postoje čak i specifični spomenici karakteristični za određene provincije. Tako, nadgrobni spomenici koji liče na bačve pojavljuju se samo na prostorima današnjeg Alžira gdje bila

rimska provincija *Mauretania Caesariensis* (Cooley 2012, 129). Postoje određene karakteristike koje se prepoznaju i na spomenicima pronađenim u jugoistočnoj Europi. Među sepulkralnim spomenicima izdvajaju se japodske urne pronađene u dolini Une u sjeverozapadnoj Bosni (Raunig 2004, 222–233). Njihova posebnost ogleda se u tome što predstavljaju objekte autohtone japodske kulture u vremenu u kojem je stvaralačka originalnost potisnuta usljed kanoniziranog rimskog utjecaja. Takvi primjeri su posebno dragocjeni ostaci klasičnodobne baštine.

KULTURNO-HISTORIJSKA VRIJEDNOST SPOMENIKA U KONTEKSTU PROSTORA JUGOISTOČNE EUROPE

U prvim decenijama svoje vlasti Rimljani su prostor većeg djela današnje jugoistočne Europe nazivali Ilirikom. Suočeni s velikim otporom indigenog stanovništva, Rimljani su u I stoljeću naše ere Ilirik podijelili na dvije provincije – Panoniju i Dalmaciju.[2] Usljed određenih geostrateških potreba Rima, te provincije su u kasnijim razdobljima rimske vlasti dijeljene na manje administrativne jedinice poput Pononije Inferior, Panonije Superior, Prevalitane, Panonije Prime, Panonije Valerije, Panonije Savije i Panonije Secunde.[3] Ako izuzmemo ratove koje su Rimljani vodili protiv autohtonih zajednica, spoznat ćemo da grčko-rimski literarni izvori ne pridaju puno pažnje ovom prostoru. Naime, gotovo cijeli kulturno-historijski razvoj prostora jugoistočne Europe, u periodu od I do V stoljeća, konstruisan je

[2] Treba naglasiti da je prostor koji se danas u geopolitičkom smislu naziva Jugistočna Europa pored Dalmacije i Panonije u rimskom periodu bio podijeljen još i na provincije: Dakija, Mezija Superior, Mezija Inferior, Trakija, Makedonija, Epir i Ahaja. U ovom radu akcent je na provincijama Dalmaciji, Panoniji Superior i Panoniji Inferior. Riječ je o provincijama koje su obuhvatale prostor današnje Albanije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Srbije i Mađarske.

[3] O rimskom administrativnom sistemu u jugoistočnoj Europi više u: Mesihović, Šačić 2015, 251.

na temelju interpretacije arheoloških nalaza i analize tekstova uklesanih na epigrafskim spomenicima.

Zahvaljujući epigrafskim spomenicima sačuvana su imena bogova koje su poštovali pokoreni narodi rimskih provincija, nazivi njihovih naselja i njihova lična imena. Navesti ćemo nekoliko primjera na osnovu kojih su analize tekstova uklesanih na epigrafskim spomenicima rasvijetlile ili otvorile neka od važnih pitanja. Votivni ili zavjetni spomenici otkrivaju nam da su Japodi obožavali boga voda koji se zvao *Bindus*, božanstva prirode kod panonskih Kolapijana iz doline Kupe bila su *Vidasus* i *Thana*, panonski rudari štovali su *Sedata* (Paškavlin 1970, 19–28; Imamović 1977, 95–105; Raunig 2004, 113; Perinić Muratović 2005, 135–141; Šačić Beća 2022a, 272, 364–375). Najviše imena autohtonih božanstava sačuvano je na spomenicima pronađenim u zapadnoj Dalmaciji i Istri u Hrvatskoj. Taj prostor se u teritorijalnom smislu povezuje sa autohtonim zajednicama Liburna i Histra. Na spomenicima su sačuvana imena liburnskih boginja *Ike* (boginja vode i maslinarstva), *Sentone* (boginja plodnosti i zdravlja), *Irije Venus* (boginja ljubavi i plodnosti), *Latre* (boginja plodnosti – Velika majka), *Anzotike* (boginja ljubavi i plodnosti), *Ajtike* (boginja poljoprivrede), *Jutosike* (plodnost?) i *Heije* (boginja plodnosti polja, životinja i ženske seksualnosti). U kamenu su ovjekovječena imena histarskih boginja i bogova *Ejine* (boginja plodnosti i ljubavi), *Trite* (boginja zdravlja), *Nebrame* (božicu tame, magle i uroka?), *Borije* (božica vjetra), *Seiksomnije Leucitike* (još uvijek je nepoznat karakter božanstva), *Melosoke* (zaštitnik pašnjaka ili heroizirani pokojnik), *Tera Histriju* (zaštitnica Histra i njihove zemlje), i genija *Barbulana* (zaštitnik lokalnog istoimenog naselja u Istri koje se nalazilo u antici između Medulina i Pule) (Medini 1984, 10–14; Girardi Jurkić 2005, 116–128; Girardi Jurkić 2010, 81–98). Univerzalnu vrijednost epigrafskih spomenika možemo spoznati na primjeru boga Medaur, kojeg su štovali Iliri koji su nastanjivali današnju Dalmaciju i crnogorsku obalu. Njegov kult se povezuje sa medicinom i vojskom, a natpisi na kojima se pojavljuje najprije su otkriveni u Alžiru i Italiji, a tek nedavno, odnosno

2019. godine, pronađen je jedan spomenik u Rizonu u Risnu u Crnoj Gori koji potvrđuje postojanje hrama ovog božanstva u Teutinoj prijestolnici (Rendić-Miočević 1980, 51–58; Medini 1984, 22; Cambi 2013, 85; Šačić Beća *et al*. 2021, 294–296). Ovo su samo neki od primjera koji pokazuju koliko su epigrafski spomenici važni za izučavanje duhovne kulture i najstarije baštine u našoj regiji.

Činjenice o nekim izuzetno značajnim urbanim naseljima, koja su u rimskom periodu bila važna kulturna i ekonomska središta, ostala bi zauvijek zaboravljena da nisu sačuvana na epigrafskim spomenicima. Najbolji pokazatelj je rimski *municipium*, odnosno rudarska kolonija *Domavia.* Riječ je o jednom od najvažnijih privrednih centara na Balkanu, gdje je bilo središte rudarske uprave, primarno za rudnike srebra Dalmacije i dviju panonskih provincija. O važnom administrativnom položaju Domavije u rimskom svijetu danas ništa ne bismo znali da nisu pronađeni epigrafski spomenici na kojima se pojavljuju prokuratori (upravitelji) rudnika. Samo ime rudarske kolonije Domavije danas nam je poznato zahvaljujući epigrafskim spomenicima pronađenim u okolini Srebrenice u istočnoj Bosni, na prostoru na kojem se i locira Domavija (Bojanovski 1988, 193–203; Hirt 2010, 133–136; Veletovac 2014, 113–117, Šačić Beća 2022b, 185–197). Generalno, sve najvažnije informacije o rudarstvu u rimskim provincijama na Balkanu uglavnom su rezultat analize epigrafskih spomenika (Dušanić 1977, 52–94; Škegro 1999, 39–140; Šačić Beća 2018a, 90–106).

Domavija nije usamljen primjer kada je riječ o važnosti epigrafskih spomenika za poznavanje imena rimskih municipalnih središta u našoj regiji. Izdvojiti ćemo još nekoliko primjera. Rimski *municipium* pod čijom je ingerencijom bilo cijelo Sarajevsko polje zvao se *Aquae S(ulfureae)* ili *Aquae S(ulfuratae)*, a ime je poznato samo na osnovu jednog nadgrobnog spomenika, te jednog natpisa uklesanog na bazi biste cara Dioklecijana (Šačić Beća 2018b, 165–170). U Crnoj Gori takav primjer imamo sa *Municipiumom S.* Riječ je o administrativnoj jedinici municipalnog ranga koja

se locira u selu Kominima kod Pljevalja, čiji je administrativni status potvrđen na jednom nadgrobnom spomeniku lokalne elite (Martinović 2011, 210–211; Grbić 2014, 95). Sistematska arheološka istraživanja pokazala su da se jedno od najznačajnijih urbanih središta u istočnom dijelu rimske Dalmacije nalazilo u današnjim Skelanima kod Bratunca. Naselje je imalo predrimsko ime *Malvesiatium*, koje se spominje na dva nadgrobna spomenika lokalnih dužnosnika (Bojanovski 1988, 177; Loma 2009, 107–122). Neizmjerna je važnost ovakvih podataka za izučavanje antičke urbanizacije. Zahvaljujući ovoj vrsti spomenika možemo također locirati određena naselja koja spominju grčko-rimski pisci, steći uvid u lokalnu upravu, način života i kulturu.

Čitav korpus tzv. panonskih i dalmatinskih imena sačuvan je na spomenicima i to je ujedno jedni sačuvani trag jezika kojim su govorili ljudi na ovim prostorima prije više stotina pa i hiljada godina. Neka od tih imena su *Annaeus*, *Annaia*, *Bato*, *Epikadus*, *Pines*, *Plarens*, *Tatta*, *Temus*, *Catta*, *Iaca*, *Totia*, *Zanatis*, *Ziraeus* itd. (Alföldy 1969; Katičić 1976; Beljan 2017). Važno je napomenuti da dok su arheologija i historija nauke koje se, htjeli mi to priznati ili ne, primarno bave elitama, epigrafija nam ipak omogućava da sagledamo okolnosti u kojima su živjeli i stvarali i ljudi iz nižih slojeva društva, poput stočara, trgovaca, zanatlija, rudara i slično. Osim teksta, spomenici često sadrže vizuelni prikaz ljudi tog vremena, oni nam otkrivaju gdje su bili kamenolomi, koliko su bili vješti klesari pa čak i određene jezičke karakteristike.

Do sada je pronađeno preko milion rimskih epigrafskih spomenika od čega je gotovo polovina otkrivena u Italiji. Kada je riječ o našoj regiji najviše epigrafskih spomenika pronađeno je u Hrvatskoj, ali i u ostalim državama jugoistočne Europe ova vrsta spomenika predstavlja vrijedan dio antičke baštine. Za razliku od nekih drugih vrsta arheološkog materijala, rimski epigrafski spomenici često nisu bili adekvatno konzervirani, što je vremenom dovelo do fizičkih oštećenja ili nestanka. Djelimično su za to krivi i muzeji, koji ovu vrstu arheoloških nalaza koriste kao ukrase

u vrtovima. Zbog utjecaja meteoroloških prilika vremenom nestaju slova i reljefi koji su uklesani na spomenicima. Također, zbog neadekvatne konzervacije, koja podrazumijeva deponiranje spomenika u lapidarije, oni su bili na meti vandala ili trgovaca antikvitetima. Nažalost, često se iz medijskih natpisa može saznati da su epigrafski spomenici uništeni ispisivanjem grafita ili čak ukradeni sa izvornih lokaliteta.

Rimski spomenik ukraden u Vinči, Foto: Narodni muzej u Beogradu

Niko od naših radnika nije bio tu kada su predstavnici Narodnog muzeja došli do lokacije gde je otkriven spomenik. Oni su pronašli mesto na osnovu opisa našeg bageriste i obavestili nas da su se o svim daljim merama dogovorili sa deponijom Vinča. Imamo bazu gde parkiramo mašine, dva kilometra prema deponiji, ali nas niko nije kontaktirao da pričuvamo taj spomenik ili da ga prevezemo, tvrdi Boban Stanojlović, projekt menadžer "Konvara", firme koja radi na toplovodu gde je pre desetak dana pronađeno neprocenjivo arheološko blago iz 2. veka koje je naredne noći odatle ukradeno.

Slika 1. Medijski izvještaj o krađi epigrafskog spomenika u Srbiji 2020. godine
Preuzeto sa: https://nova.rs/kultura/rimski-spomenik-od-300-kg-ukraden-uprkos-kamerama-i-cuvarima/ (pristupljeno: 22. 8. 2023).

Slika 2. Primjer vandalizma na antičkim epigrafskim spomenicima u Konjicu (Bosna i Hercegovina)

Preuzeto sa: https://bljesak.info/lifestyle/flash/legende-iz-konjica--mjesto-spomenika-i-faca-iz-stambola/165149 (pristupljeno: 22. 8. 2023).

DIGITALIZACIJA EPIGRAFSKIH SPOMENIKA

Uništavanje spomenika datira još iz antičkog doba. Zbog svog oblika, spomenike su već u kasnoj antici koristili kao spolije u ranokršćanskim bazilikama. S druge strane, spomenici paganskog karaktera uništavani su iz ideoloških razloga.[4] U osmanskom periodu miljokazi su služili kao dio mejtaša.[5] Ovakvih primjera namjernog uništavanja epigrafskih spomenika imamo veoma mnogo u svim epohama. Jedan od najreprezentativnijih na-

[4] Jedan takav primjer imamo u srednjoj Bosni. U jednoj bazilici iz VI stoljeća korištena je ara posvećena Silvanu kao stepenik ili prag. Simbolika je bila u tome da se prilikom ulaska u bogomolju gazi paganski bog koji je personifikacija đavola (Veletovac 2018, 33).

[5] Kustos arheolog Zemaljskog muzeja BiH Dimitrije Sergejevski primjere takve prakse nalazio je u istočnoj Hercegovini (Sergejevski 1948, 49–50). Inače, mejtaš se sastoji od velike kamene ploče i na njega se stavlja mrtvac. Ima tri noge, odnosno tronožac je, te se u nekim slučajevima kao noga mejtaša koristio rimski miljokaz.

čina da se tekst spomenika sačuva od nestanka jeste digitalizacija. Početke digitalizacije spomenika možemo pratiti na stranici The Digital Classicist Wiki. To nije klasična Wikipedia stranica jer su administratori stranice stručnjaci sa Institute of Classical Studies, University of London. Stranica je povezana sa The Digital Classicist, zajednicom naučnika i studenata zainteresovanih za primenu inovativnih digitalnih metoda i tehnologija u istraživanju nasljeđa antičkog i drevnog svijeta. Od 2013. u okviru The Digital Classicist djeluje EpiDig (for Epigraphy + Digital), koja je nastala s ciljem osiguravanja dugoročne dostupnosti epigrafskih natpisa zainteresiranoj stručnoj zajednici. Informacije o spomenicima dostupne su i na Current Epigraphy blog, koji postoji od 2007. godine. Iako ovo nije stranica za pretraživanje tekstova uklesanih na spomenicima, izuzetno je korisna jer izvještava o novostima i događajima u grčkoj i latinskoj epigrafici. Uz to, zainteresirani istraživači tu pronalaze obavijesti o novim digitalnim projektima. Od 2009. godine veb-stranica AWOL: Ancient World Online redovito ažurira informacije o digitaliziranim materijalima i izvorima koji tretiraju grčku i latinsku epigrafiju (Elliott 2014, 79). Inače AWOL je nasljednik Abzua, vodiča za umrežene podatke otvorenog pristupa relevantne za proučavanje i javnu prezentaciju drevnog Bliskog istoka i klasičnog Mediterana, utemeljenog na Orijentalnom institutu Univerziteta u Čikagu 1994. godine. Zajedno predstavljaju najdugovječnije nastojanje da se mapira razvoj otvorenog digitalnog učenja u bilo kojoj disciplini.

THE EUROPEANA NETWORK OF ANCIENT GREEK AND LATIN EPIGRAPHY

S ciljem da se ova vrsta spomenika sačuva, te da se omogući njihovo daljnje korištenje u istraživačke svrhe pod vođstvom *Commissione epigrafia e informatica* (AIEGL), 2003. godine donesena je odluka o stvaranju međunarodne mreže epigrafskih baza podataka EAGLE (The Europeana network of Ancient Greek and Latin Epigraphy / Elektronska arhiva grčke

i latinske epigrafike). Ipak, važno je naglasiti da je na sastanku Komisije održanom u Trstu u novembru 2003. godine odlučeno da stvaranje općeg arhiva grčke i latinske epigrafike antičkog svijeta nije moguće realizovati samo kroz jednu bazu podataka. Taj proces zahtijevao je „federaciju" različitih projekata, čije bi se konsultacije mogle odvijati istovremeno putem portala za zajedničku upotrebu (Orlandi 2016, 206; Felle 2017, 117; Felle 2021, 213–220). Stoga su u realizaciju ovog projekta uključeni vodeći akademski centri specijalizirani za ovu naučnu oblast, poput Univerziteta Sapienza u Rimu, Univerziteta Heidelberg, Njemačkog arheološkog instituta (DAI), Univerziteta u Bariju, Univerziteta u Madridu itd. Svoj doprinos proširenju sadržaja baza koje su povezane s portalom EAGLE daju i stručnjaci iz jugoistočne Europe kroz saradnju sa administratorima *online* baza i voditeljima projekta. Tako, punih 20 godina epigrafičari direktno ili indirektno rade na digitalizaciji antičkih epigrafskih spomenika, što je jedan od najmasovnijih i najdugoročnijih projekata iz oblasti arheologije u svijetu. Najprije su postojale tri digitalne baze – Epigraphische Datenbank Heidelberg (EDH), Epigraphic Database Rome (EDR), Epigraphic Database Bari (EDB). EAGLE mreži je u maju 2009. dodana Hispania Epigraphica (HE), a Epigraphic Database Falsae (EDF) u januaru 2020. godine. Osim ovih baza, treba istaknuti i baze koje nisu dio EGLAE mreže poput Clauss/Slaby, Ubi Erat Lupa i Roman Inscriptions of Britain.

Da bi se sadržaj natpisa što lakše prilagodio online platformama bilo je potrebno izvršiti određene metodološke reforme. Postalo je očigledno da je Lajdenska konvencija, sa svojim simbolima i pravilima, definisana u suštini samo za štampani prikaz natpisa.[6] Ta pravila nisu bila pogodna za pretraživanje i pregledavanje digitalnih informacija na mreži. Sljedeći korak za olakšavanje razmjene epigrafskih informacija bilo je definisanje novog standarda. Javila se potreba za pružanjem dodatnih informacija o

[6] Lajdenska konvencija je skup pravila i simbola koji se koriste za označavanje epigrafskog teksta u savremenom izdanju. Pravila su usvojena na konferenciji stručnjaka za klasični period 1932. godine na Univerzitetu u Lajdenu (više: Dow 1969).

samom epigrafskom objektu, npr. fizički opis, mjesto nalaza, sadašnje mjesto očuvanja i tako dalje. Novi standard, nazvan EpiDoc, bio je zasnovan na TEI (Text Encoding Initiative), što je bio standard koji se već široko koristio u zajednici digitalnih humanističkih nauka XML anotacija rukopisa i starih dokumenata (Mannocci *et al*. 2014, 286–287).

Projektu EAGLE Europeana 2013. godine Europska komisija dodjelila je u okviru ICT Policy Support Programme značajna bespovratna sredstva, koja su usmjerena za izradu jedinstvenog portala, koji će sadržati informacije o digitalizaciji grčkih i rimskih spomenika. Sve aktivnosti u vezi sa ovim projektom mogu se od juna 2014. godine naći na veb-stranici (EAGLE Europeana Project website) https://www.eagle-network.eu/. Portalom upravlja DigiLab, istraživački centar Univerziteta u Rimu – La Sapienza (DigiLab). Pored klasičnog pretraživanja spomenika (za pretragu se morate registrovati), na stranici ćete naći podatke o partnerima projekta, bibliografiji, fazama realizacije. Također, napravljena je aplikacija za mobilne telefone da bi se olakšao pristup digitaliziranim spomenicima. Nažalost, aplikacija nije ažurirana od 2019. godine tako da korisnici telefona sa novim Android i iOS mobilnim sistemima ne mogu koristiti aplikaciju.

Tokom realizacije EAGLE projekta bile su umrežene četiri baze, koje su pružale opsežnije informacije, uključujući opisne podatke, ažurirane geografske reference, tekstove ispravljene na osnovu fotografija ili obdukcije, šire bibliografije i slike. U pitanju su slijedeće baze:

- Epigrafska baza podataka Rima (EDR) – obrađuje natpise antike – Rim i Italija (trenutno oko 350.000 tekstova) iz predkršćanskog razdoblja;
- Epigrafska baza podataka Bari (EDB; oko 42.024 tekstova) – pohranjuje rimske kršćanske natpise (grčki i latinski);
- Epigrafska baza Hispanije (HEp) – dokumentira rimske natpise na Iberijskom poluostrvu (oko 2.000 tekstova);
- Epigraphische Datenbank Heidelberg (EDH) – arhivira latinsku epigrafiku ostatka rimskog svijeta (oko 82.000 teksto-

va i 26.000 fotografija), a uključuje i neke grčke i dvojezične natpise (Elliot 2014, 81).[7] Nažalost, finansiranje ove baze prestalo je 2020. godine, čime je prekinut proces arhiviranja epigrafskih natpisa.

Osim navedenih baza, EAGLE portal generiše sadržaje i s drugih baza koje nisu direktno uključene u projekat, poput:

– Petrae database – baza za bilježenje latinskih i grčkih natpisa. Baza je nastala na Institutu Ausonius (Francuska), koji prikuplja epigrafske tekstove iz raznih krajeva svijeta. Do sada je arhivirano 5.139 spomenika. Svaki izrađeni zapis ima tekst natpisa u verziji s velikim i malim slovima, uz metapodatke o svim aspektima spomenika, uključujući potporu, fragmente, epigrafska polja i elemente teksta (datacija, paleografija, kritika aparatura, prijevod, bilješke).
– Posljednji kipovi antike (The Last Statues of Antiquity) – projekt koji je 2009. godine financiralo „Vijeće za istraživanje umjetnosti i humanističkih nauka" u Oksfordu. Projekt prikuplja i analizira sve dokaze za nove, novoposvećene ili novopreređene statue u razdoblju oko 284–650. godine. Glavni rezultat projekta je velika baza podataka, sa više od 2.600 pojedinačnih unosa i knjiga, objavljena krajem 2012, u kojoj se u štampi raspravlja o čitavom fenomenu kasnoantičkog kipskog okruženja.
– Nezavisni portal VBI ERAT LUPA – primarno zamišljen kao baza fotografija antičkih skulptura, reljefa, epigrafskih spomenika, arhitektonskih objekata itd. Na ovom portalu je arhivirano 73.227 slika od 34.130 kamenih spomenika. Jedan spomenik

[7] Podaci o broju pohranjenih spomenika ažurirani su u odnosu na one koje je doneo Eliot, jer je u periodu 2014–2023. broj pohranjeh spomenika znatno uvećan. Podaci su ažurirani na osnovu web-stranica: https://edh.ub.uni-heidelberg.de/projekt/konzept; https://www.edb.uniba.it/about, https://www.ucm.es/otrien/complutransfer-hispanic-epigraphic-archive; https://www.antichita.uniroma1.it/eng/edr-epigraphic-database-roma (stranicama pristupljeno 28. 8. 2023).

je obično predstavljen sa više fotografija visoke kvalitete. Lupa reprezentuje antičke kamene spomenike prema arheološkom, epigrafskom, arhitektonskom, hronološkom i likovnom aspektu, omogućavajući holističko sagledavanje. Važno je naglasiti da ovaj portal uzima u obzir kopije, stare fotografije, crteže itd. ako dokumentuju bolje stanje očuvanosti ili ako su originali izgubljeni. Ako je moguće, uključene su i foto-arhive muzeja i naučnika (Prandoni *et al*. 2017, 177).

– Epigrafska baza podataka Clauss-Slaby (EDCS) – najopsežniji mrežni izvor, koji bilježi gotovo sve latinske natpise (ukupno više od 862.172 podatka za 537.276 natpisa iz 3.500 publikacija), zajedno s vrlo velikim brojem slika (230.859). Ova baza je povezana sa 45 drugih online baza. Glavni urednici stranice su Manfred Clauss, Anne Kolb, Wolfgang A. Slaby i Barbara Woitas. Traženi rezultati mogu se dobiti na osnovu podataka o mjestu nalaska, rimskoj provinciji, mjestu, datumu, ličnom ili političkom statusu i sadržaju teksta. Clauss-Slaby baza je napravljena za osnovno pretraživanje i općenito pruža samo sirovi tekst sa osnovnim dodacima i temom koja citira odgovarajuća izdanja u glavnim korpusima i priručnicima. Ipak, korisnici moraju biti oprezni, jer i dalje postoje greške u transkripciji koje nisu ispravljene.
– Trismegistos – interdisciplinarni portal za papiruse i epigrafske izvore koji je primarno nastao 2008. godine s ciljem prikupljanja podataka o stanovništvu starog Egipta, ali se danas tu arhiviraju podaci iz čitavog antičkog svijeta. Ovaj portal se često naziva Facebookom antike jer se temelji na prosopografiji. Za razliku od većina spomenutih baza, za ovu bazu je od 2020. implementiran i model pretplate, te su tako mnoge funkcije (uključujući funkcionalno pretraživanje u većini kategorija) dostupne samo instituci-

jama koje plaćaju (Elliot 2014, 80; Broux 2017, 343–350; Verreth 2017, 201–208).[8]

Treba naglasiti da se u posljednjem periodu primjećuje stagnacija u realizaciji digitalizacije građe primarno jer je projekat EAGLE Europeana okončan 2016. godine.

DIGITALIZACIJA NATPISA IZ REGIJE JUGOISTOČNE EUROPE

Digitalizacija antičkih epigrafskih spomenika relativno je komplikovan proces budući da pored fotografije/skice spomenika treba navesti i originalni tekst, koji je uklesan u skraćenicama, rekonstrukciju teksta, dataciju spomenika, izvornu lokaciju, lokaciju čuvanja, literaturu u kojoj se spominje spomenik, dimenzije spomenika, onomastičku analizu i linkove drugih baza u kojima je taj spomenik arhiviran. Najvažnije baze epigrafskih spomenika omogućavaju pretraživanje prema rimskoj provinciji, antičkom i savremenom nazivu mjesta pronalaska, publikaciji, specifičnim pojmovima i slično. Unutar baze svaki epigrafski spomenik ima svoj kataloški broj. Ti brojevi se sada već citraju u stručnoj literaturi ravnopravno s drugim publikacijama u kojima se spomenik spominje.

Kada je riječ o rimskim spomenicima iz naše regije, posebno treba izdvojiti dvije online baze – Epigraphic Database Heidelberg (EDH) i Epigraphic Database Clauss-Slaby (EDCS). U bazi Epigraphic Database Heidelberg pohranjeno je 6.838 natpisa s prostora današnje Hrvatske, 855 natpisa koji su pronađeni na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, 1.460 natpisa iz Srbije, 384 s teritorije današnje Albanije, 315 s prostora Crne Gore, 375 iz Sjeverne Makedonije i 1.108 iz Slovenije.[9] U tipološkom

[8] Podaci iz literature ažurirani su na osnovu web stranica: https://db.edcs.eu/epigr/hinweise/hinweis-en.html; https://www.trismegistos.org/ (pristupljeno 14. 8. 2023).

[9] Podaci preuzeti metodom pretraživanja https://edh.ub.uni-heidelberg.de/inschrift/suche (pristupljeno (1. 9. 2023)

smislu najveći broj pohranjenih spomenika pripada kategoriji nadgrobnih spomenika. Tekstovi i metapodaci natpisa prikazani su na osnovu dosadašnjih naučnih istraživanja. Jedan od temeljnih načela načina rada EDH bio je da se tekst natpisa ne preuzima samo iz izdanja i sekundarne literature. Kad god je to moguće, tekst natpisa se provjerava na temelju crteža ili fotografija. Također, stručnjaci koji su radili na izradi baza sarađivali su sa institucijama i stručnjacima iz regija iz kojih dolaze spomenici. Na zvaničnoj stranici EDH navedeno je da su slijedeći stručnjaci iz regije sarađivali na pohranjivanju epigrafske građe: Anamarija Kurilić (Univerzitet u Zadru), Ivan Matijević (Univerzitet u Splitu), Miroslava Mirković (Univerzitet u Beogradu) i Marjeta Šašel Kos (Institut za arheologiju Slovenske akademije nauka i umjetnosti).

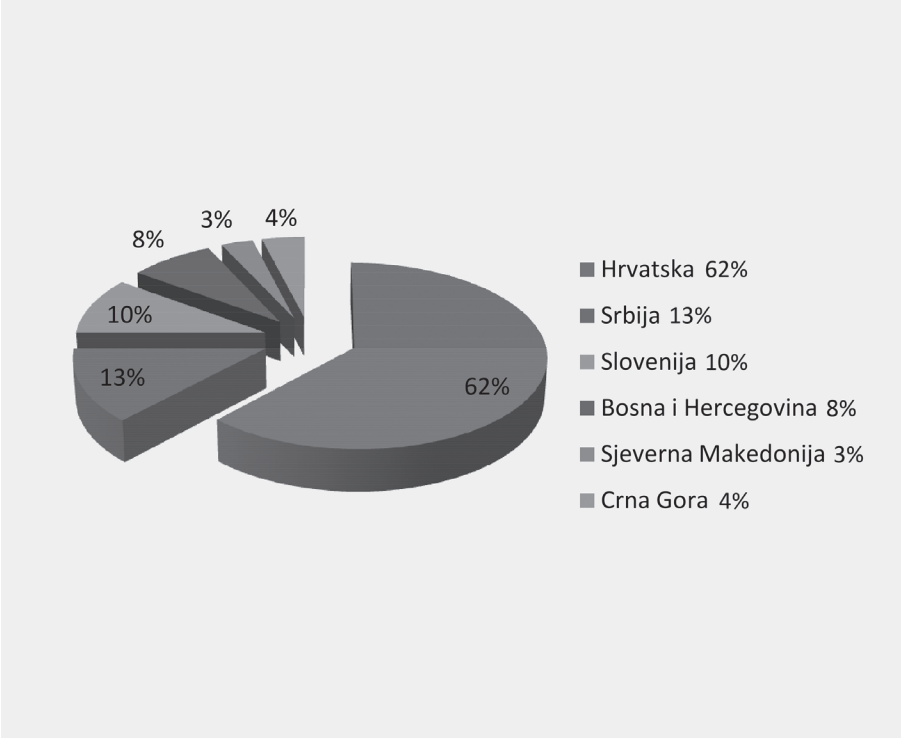

Grafikon 1. Statistički prikaz zastupljenosti antičkih epigrafskih spomenika pronađenih u zemljama bivše Jugoslavije u Epigraphic Database Heidelberg

Kada je riječ o bazi Epigraphic Database Clauss-Slaby (EDSC) ona ne nudi opciju pretrage na osnovu naziva savremene države. Međutim, na osnovu pretrage po imenima rimskih provincija koje su bile u jugoistočnoj Europi možemo steći određenu sliku o broju digitaliziranih spomenika. U ovoj bazi je do sada pohranjeno 10.260 spomenika iz rimske provincije Dalmacije, iz Panonije Inferior 4.390, dok je iz Panonije Superior pohranjeno njih 7.255. S prostora centralnog i istočnog Balkana iz Mezije Superior u ovoj bazi je digitalizirano 1.849 epigrafskih natpisa, a i iz Mezije Inferior 4.761 spomenik. Dakija je zastupljena sa 7.553, a susjedne Trakije 695 spomenika. Arhiviran je i 2.151 spomenik iz rimske Makedonije kao i 2.093 spomenika iz Ahaje.[10] Naravno, treba imati u vidu da svi ti spomenici nisu samo s prostora jugoistočne Europe jer su, na primjer, sjeverozapadni dijelovi Panonije Superior bili na prostoru današnje Austrije. S druge strane, značajan dio teritorija Panonije Superior locira se na prostoru današnje Mađarske. Ipak, veliku većinu spomenika iz spomenutih provincija, prema našoj procjeni preko 90%, možemo vezati za prostor jugoistočne Europe. Ova baza u prosjeku ima 3.000 posjeta dnevno, ali je njen nedostatak **što nema dovoljno** metapodataka ni direktno pohranjivanje slika (Liuzzo *et al*. 2017, 223). Fotografije iz naše regije u ovoj bazi uglavnom su preuzimane iz literature, te su vrlo često loše kvalitete. Također, često izostaje redakcija tekstova, pa se u nekim slučajevima mogu uočiti greške u transkripciji. Pohvalno je što ova baza na neki način promoviše i regionalnu arheologiju i epigrafiju, jer domaći autori koje citiraju imaju svoju oznaku u bazi, npr. AHB = S. Mesihović, *Antiqui homines Bosnae*, Sarajevo 2011; SaselKos-01 = M. Šašel Kos, City Museum epigraphic collection; SaselKos-02 = M. Šašel Kos, Dedications to divinities from the epigraphic collection in the city museum in Ljubljana, in: I. Lazar - B. Županek (Hgg.), *Emona – med akvilejo in Panonijo / between Aquileia and Pannonia*, Koper 2012, 105–122; AEHercegovine =

[10] Podaci preuzeti metodom pretraživanja https://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en (pristupljeno 1. 9. 2023).

A. Šačić, Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine, Sarajevo 2011; Demicheli 2016 = D. Demicheli, Aequiculi or Aequum? The origo of two soldiers of legio XV Apollinaris in the inscriptions fRoma Carnuntum, in: J. Horvat (Hg.), *The Roman army between the Alps and the Adriatic*, Ljubljana 2016, 163–169; Kuntic-Makvic-01 = B. Kuntić-Makvić u. a., in: J. Balen – H. Potrebica (Hgg.), *Archaeology of the Varaždin region and the middle Drava area*, Varaždin 2010 itd.

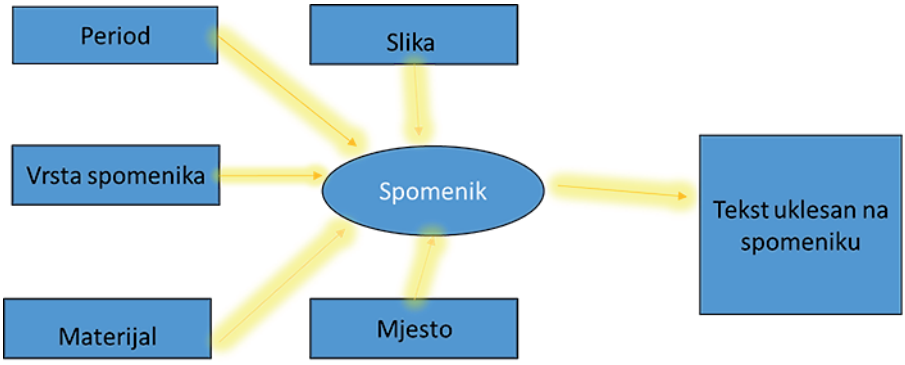

Slika 3. Metapodaci jednog epigrafskog spomenika pohranjenog u digitalnim bazama (A. Šačić Beća, 2023)

Najkvalitetniju bazu fotografija antičkih epigrafskih spomenika iz naše regije zainteresiranim istraživačima nudi portal VBI ERAT LUPA. Akcenat je na profesionalnim fotografijama materijala pohranjenog u lapidarijima i stalnim postavkama nacionalnih i lokanih muzeja. U slučaju da nedostaje fotografija nekog spomenika ili da je spomenik oštećen, onda urednici prilažu skice ili fotografije iz literature. To je dragocjena opcija jer istraživači stiču uvid u očuvanost spomenika. Navesti ćemo primjer Albanije i Bosne i Hercegovine. U bazi su pohranjene fotografije iz šest albanskih muzeja (Butrint – Muzeu, Durres – Muzeu Arkeologjik, Elbasan – Ethnographisches Museum, Levan – Apollonia Museum, Shkodra – Historisches Museum, Tirana – Nationalmusem). Potom je dostupna građa iz 10 bosanskohercegovačkih muzeja iz devet različitih gradova (Bihać – Muzej Unsko-sanskog kantona; Livno – Franjevački muzej; Mostar

– Muzej Hercegovine; Prijedor – Muzej Kozare; Sarajevo – Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo – Muzej Sarajeva, Tomislavgrad – Franjevački muzej, Travnik – Zavičajni muzej, Trebinje – Muzej Hercegovine, Zenica – Zavičajni muzej). Najviše spomenika u bazi pohranjeno je iz hrvatskih muzeja, što je recipročno broju spomenika koji su pohranjeni u tim muzejima. Od ukupno 26 hrvatskih muzeja, najviše spomenika digitalizirano je iz Arheološkog muzeja u Splitu (555), Arheološkog muzeja u Zadru (544) i Arheološkog muzeja u Zagrebu (505).[11] Nedostatak ove baze jeste što nudi samo pretraživanje na njemačkom jeziku, ali poznavaoci epigrafije koji ne znaju taj jezik, zbog jednostavne strukture pretraživanja, mogu se bez većih problema koristiti tom bazom. Fotografije spomenika rezultat su rada kreatora i urednika stranice Ortolf Harl i njegovog tima i za svaku fotografiju navedeno je koji muzej ima autorsko pravo.

Digitalizacija spomenika olakšala je u velikoj mjeri rad regionalnim stručnjacima jer sada imaju pristup spomenicima koje su ranije mogli vidjeti samo u muzejima ili u lošoj rezoluciji u stručnim publikacijama. Svaki epigrafski spomenik ima u bazi svoj broj koji se sada citira ravnopravno s printanim korpusima građe. Svi ozbiljni časopisi u kojima se objavljuju radovi iz oblasti klasične arheologije i historije u uputama imaju navedena pravila kako citirati natpise iz digitalnih baza.

DIGITALIZACIJA LITERATURE KAO VID DIGITALIZACIJE SPOMENIKA

U kontekstu digitalizacije epigrafskih spomenika iz provincija treba spomenuti da je Njemačka akademija nauka i umjetnosti pokrenula projekat digitalizacije *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL). Ovo nije digitalna baza koja omogućava pretraživanje pojmova, već je u pitanju digitalizacija svezaka CIL, gdje se na osnovu poglavlja dobija fotografija traženog

[11] Nazivi muzeja i informacije o broju digitaliziranih spomenika navedeni su prema podacima s portala lupa.at/museums (pristupljeno 2. 9. 2023).

poglavlja. Ovo je izuzetno važno ukoliko znamo da u cijeloj Bosni i Hercegovini samo Zemaljski muzej posjeduje štampano izdanje CIL. Za kraj, treba istaći da je veliki broj časopisa i drugih referentnih izdanja iz oblasti epigrafije digitaliziran i dostupan preko platformi poput JSTOR i EBSCO.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

Alföldy, Géza. 1969. *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. Mit einem Beitrag von András Mócsy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Andreu Pintado, Javier *et al*. 2009. *Fundamentos de epigrafía latina.* Madrid: Liceus; Servicios de Gestion y Comunicación.

Beltrán Lloris, Francisco. 2014. „Latin Epigraphy: The Main Types of Inscriptions". In: Bruun, Christer & Jonathan Edmondson (eds). *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, 78–88. Oxford: Oxford University Press.

Bojanovski, Ivo. 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosni Bosne i Hercegovine.

Beljan, Dijana. 2017. „Illyrski antroponimi na latinskim natpisima Dalmacije". *Acta Illyrica: godišnjak Udruženja Bathinvs* 1: 131–147.

Broux, Yanne. 2017. „Towards a Universal Facebook of the Ancient World". In: Orlandi, Silvia, Santucci, Raffaella, Mambrini, Francesco, Liuzzo, Pietro (eds). *Digital and Traditional Epigraphy in Context. Proceedings of the EAGLE 2016 International Conference*, 343–353. Rome: Università degli Studi La Sapienza.

Cambi, Nenad. 2013. „Romanization of the western Illyricum from religious point of view". *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 42: 71–88.

Cooley, Alison E. 2012. *The Cambridge Manual of Latin Epigraphy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dow, Sterling. 1969. *Conventions in editing a suggested reformulation of the Leiden System.* Durham: Duke University.

Dušanić, Slobodan. 1977. „Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior". In: Temporini, Hildegard & Wolfgang, Haase. *Aufstieg und Niedergang der Römischen welt*, 52–94. Belin: De Gruyter.

Elliott, Tom. 2014. „Epigraphy and Digital Resources". In: Bruun, Christer & Jonathan Edmondson (eds). *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, 89–110. Oxford: Oxford University Press.

Felle, Antonio. 2017. „Visual features of inscriptions. An issue for EDB (and EAGLE)". In: Orlandi, Silvia, Santucci, Raffaella, Mambrini, Francesco & Pietro Liuzzo

(eds). *Digital and Traditional Epigraphy in Context. Proceedings of the EAGLE 2016 International Conference*, 131–143, Rome: Università degli Studi La Sapienza.

Felle, Antonio. 2021. „Inscriptions by Christians in Late Antique Rome. Some Issues and Perspectives for the Epigraphic Database Bari (EDB)". In: Velázquez Soriano, Isabel & David Espinosa Espinosa, *Epigraphy in the Digital Age. Opportunities and Challenges in the Recording, Analysis and Dissemination of Inscriptions*, 213–223. Oxford: Archaeopress.

Girardi Jurkić, Vesna. 2005. *Duhovna kultura antičke Istre.* Zagreb: Školska knjiga.

Girardi Jurkić, Vesna. 2010. „Posebnosti autohtonih kultova u rimskoj Istri". *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 39: 81–90.

Grbić, Dragana. 2014. *Plemenske zajednice u Iliriku – predurbane administrativne strukture u rimskim provincijama između Jadrana i Dunava (I–III vek).* Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti.

Hirt, Alfred. 2010. *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC – AD 235*. Oxford: Oxford University Press.

Imamović, Enver. 1977. *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: „Veselin Masleša".

Katičić, Radoslav. 1976. *Ancient Languages of the Balkans.* Paris: Mouton.

Keppie, Lawrence. 1991. *Understanding Roman Inscriptions.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Loma, Svetlana. 2009. „Municpium Malve(n)siatium u svetlu epigrafskih spomenika". In: Babić, Mirko (ur.). *Zbornik radova municpium Malvesiatium, Skelani, Srebrenica*, 107–122. Srebrenica: Narodna biblioteka.

Liuzzo, Pietro Maria, Almas, Bridget, Baumann, Ryan, Beaulieu, Marie-Claire, Cayless, Hugh, Cowey, James, Mc Court, Finlay & Joshua Sosin. 2017. „Translations and Images of Greek and Latin Inscriptions Online". In: Orlandi, Silvia, Santucci, Raffaella, Mambrini, Francesco & Pietro Liuzzo (eds). *Digital and Traditional Epigraphy in Context. Proceedings of the EAGLE 2016 International Conference*, 221–231. Rome: Università degli Studi La Sapienza.

Mannocci, Andrea, Casarosa, Vittore, Manghi, Paolo & Franco Zoppi. 2014. „The Europeana network of Ancient Greek and Latin Epigraphy data infrastructure". In: Filipe, Joaquim, Ghosh, Ashish, Prates, Raquel Oliveira & Lizhu Zhou (eds). *Communications in Computer and Information Science*, 286–300. Berlin: Springer.

Martinović, Jovan. 2011. *Antički natpisi u Crnoj Gori: Corpus inscriptionum Latinarum et Graecarum Montenegri.* Kotor: Matica crnogorska.

Matijašić, Robert. 2002. *Uvod u latinsku epigrafiju.* Pula: Filozofski fakultet u Puli.

Medini, Julijan. 1980. „Provincia Liburnia". *Diadora* 9: 363–444.

Medini, Julijan. 1984. „Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji". *Dometi* 17(5): 7–32.

Mesihović, Salmedin & Amra Šačić. 2015. *Historija Ilira.* Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Orlandi, Silvia. 2016. „Ancient Inscriptions between Citizens and Scholars". In: Gabriel Bodard, Matteo Romanello (eds). *The Double Soul of the EAGLE Project*, 205–222. London: Ubiquity Press.

Paškvalin, Veljko. 1970. „Dolihen i panonsko božanstvo Sedat na području Japre u antičko doba". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s.: arheologija* 25: 19–28.

Paškvalin, Veljko. 2012. *Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosni Bosne i Hercegovine.

Perinić Muratović, Ljubica. 2005. „The cult of Bindus Neptunus in the Roman Army". *Histria antiqua: časopis međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju* 13: 135–143.

Pucci, Giuseppe. 2001. „Inscribed instrumentum and the ancient economy". In: Bode, John (ed.). *Epigraphic Evidence: Ancient History From Inscriptions*, 137–152. London – New York: Routledge.

Raunig, Branka. 2004. *Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosni Bosne i Hercegovine.

Rendić-Miočević, Duje. 1980. „Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog Medaura". In: Erceg, Ivan *et al.* (eds). *Gunjačin zbornik: u povodu sedamdesete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada*, 51–58, Zagreb: SIZ za kulturu SR Hrvatske; Općina Sinj; Školska knjiga.

Sergejevski, Dimitrije. 1948. „Rimska cesta na Nevesinjskom polju". *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s.: arheologija* 3: 43–62.

Šačić [Beća], Amra. 2018a. „Antički epigrafski spomenici kao izvor za izučavanje rimskog rudarstva u dolinama srednjobosanskih rijeka Lepenice, Fojnice, Kreševke, Dragušnice i Crne Rijeke". U: Jukić, Milo (ur.). *Rudarstvo, metalurgija i geonasljeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka*, 90–213. Kreševo: Općina Kreševo.

Šačić Beća, Amra. 2018b. „Koji je administrativni status rimskog naselja na Ilidži?". *Acta Illyrica: godišnjak Udruženja Bathinvs* 2: 149–178.

Šačić Beća, Amra, Mesihović, Salmedin i Edin Veletovac. 2021. *Magični svijet Ilira: historija zaboravljene civilizacije.* Sarajevo: Mladinska knjiga.

Šačić Beća, Amra. 2022a. *Sjeverna Bosna u okvirima rimske Panonije / Northern Bosnia within the Bounds of Roman Pannonia*, Sarajevo: Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija Bathinvs.

Šačić Beća, Amra. 2022b. „Mining in the Inland of the Roman province of Dalmatia in the 3rd and 4th centuries". U: Cedilnik, Alenka & Milan Lovenjak (eds). *Na obzorju novega: območje severnega Jadrana ter vzhodnoalpski in balkansko-podonavski prostor v obdobju pozne antike in zgodnjega srednjega veka: posvečeno Rajku Bratožu ob njegovi sedemdesetletnici*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Škegro, Ante. 1999. *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Veletovac, Edin. 2014. „Istočnobosanska rudarska oblast". *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 43: 113–121.

Veletovac, Edin. 2018. „Prostor Kiseljaka u kasnoanticko doba". U: Jukić, Milo. *Rudarstvo, metalurgija i geonaslijeđe Kreševa, Fojnice i Kiseljaka*, 24–42. Kreševo: Općina Kreševo.

Verreth, Herbert. 2017. „Trismegistos Places, a geographical index for all Latin inscriptions". In: Orlandi, Silvia, Santucci, Raffaella, Mambrini, Francesco & Pietro Liuzzo (eds). *Digital and Traditional Epigraphy in Context. Proceedings of the EAGLE 2016 International Conference*, 201–208. Rome: Università degli Studi La Sapienza.

Elektronski izvori

Epigraphic Database Heidelberg. https://edh.ub.uni-heidelberg.de/ (pristupljeno: 17. 6 – 1. 9. 2023).

Epigraphic Database Bari project. https://www.edb.uniba.it/ (pristupljeno: 30. 6. 2023).

Hispanic Epigraphic Archive https://www.ucm.es/otrien/complutransfer-hispanic-epigraphic-archive (pristupljeno: 30. 6. 2023).

Epigraphic Database Roma. https://www.antichita.uniroma1.it/eng/edr-epigraphic-database-roma (pristupljeno: 15. 8. 2023).

Urbi erat lupa. http://lupa.at (pristupljeno: 16. 8. 2023).

Last Statues of Antiquity. http://laststatues.classics.ox.ac.uk/ (pristupljeno: 16. 8. 2023).

Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby. https://db.edcs.eu/epigr/hinweise/hinweis-en.html (pristupljeno: 20. 8. 2023).

Trismegistos. https://www.trismegistos.org/ (pristupljeno: 25. 8. 2023).

THE DIGITALIZATION OF HERITAGE USING THE EXAMPLE OF ROMAN PROVINCIAL EPIGRAPHIC MONUMENTS

Summary. *The first part of the paper explains the meaning of epigraphic monuments, the types of monuments and their importance for understanding of the past. The focus is on the value of this type of archaeological remains in the context of Southeast Europe. The paper also explains why classical epigraphic monuments should be digitalized because they are often inadequately stored in museums and other institutions. When it comes to the region of Southeast Europe, the majority of monuments were discovered in Croatia, but in other countries, this type of monument represents a valuable part of the classical heritage. To preserve these monuments and ensure that they are further used for research purposes, under the guidance of the Commissione epigrafia e informatica (AIEGL), in 2003 it was decided to create an international network of epigraphic databases EAGLE (Electronic Archive of Greek and Latin Epigraphy). For twenty years, epigraphers have been directly or indirectly working on the digitalization of classical epigraphic monuments which is one of the largest and longest archaeological projects in the world. The largest number of monuments from Roman provinces have been digitalized in the databases Epigraphic Database Heidelberg, Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby, Ubi Erat Lupa, Roman Inscriptions of Britain, and Hispania Epigraphica Online. When it comes to Roman provinces from South-eastern Europe, we should single out Epigraphic Database Heidelberg (EDH) and Epigraphic Database Clauss / Slaby (EDCS). Epigraphic Database Heidelberg stores 6838 inscriptions from Croatia, 855 inscriptions discovered in Bosnia and Herzegovina, 1460 inscriptions from Serbia, 384 from the territory of Albania, 315 from Montenegro, 375 from Northern Macedonia and 1108 from Slovenia.*

Keywords: epigraphic monuments, digitalization, Rome, archaeology, history, portals, provinces, project, EAGLE, EDH, EDCS